

Bigecs, Bigécs, Begecs. Az Árpád-kor vége felé a Bihar megye északi határán fekvő Túr-sámszon (1213: *Tumsansun*, 1313: *villa Tursamsun*, ma Hajdúsámszon) falu közelében feküdt egy *Begecs*, *Bigecs*, illetve *Bigécs* nevű Szabolcs megyei település, amely napjainkra nyomtalanul eltűnt. Az Árpád-kori új okmánytár (XII. 664) szerint Begecs falu (1300: *possessio Begech in comitatu Zololch* [ḡ: Zabolch] *in Nyr exist.*) a 13. század végén Örsúr nembeli Szalonnai Miklós birtoka volt, aki Köpcs faluval (*possessio Kupch...in Nyr exist.*) elcserélte a Dél-Nyírségben már összefüggő birtoktesttel rendelkező Gutkeled nembeli Dorog fiaival, Lőrincsel és Miklóssal Körösszeg faluért és 60 márkáért. 1312-ben, amikor Dorog unokái megosztottak egymás között örökölt vagyonukon, Bigecs (*Bygeth*) fele – Köpcs és Túr-sámszon felével együtt – Miklósé, a Diószegi család ösége lett. Bigécs (*Bygeech*) birtok másik felét az 1338-as nagy osztáskor Lőrinc fiának, Istvánnak (a Dobi család ösének) kezén találjuk (Zichy okmt. I. 532). 1352 előtt Diószegi Miklós fia, Konrád a szabolcsi Bigecs földet (a felét?) (*terra Bygech in C-u Zabouch exist.*) Debreceni Dózsa fiainak engedte át.

Az eltűnt falu lokalizálásával már több mint egy évszázada próbálkoznak történészeink, névnek megfejtésével azonban tudomásunk szerint ez ideig még senki sem foglalkozott. 1925-ben Zoltai Lajos azt írta Bigécsről: „**Begecs:** régóta feledésbe ment helynév, annyira, hogy hollétét (már-mint az egykori faluét – L. B.) bizonyosan nem is tudjuk megmutatni. Csak sejtjük, hogy Túr-sámszon, Tamási, Bagos (a középkorban eltűnt Bélbagos falu, amely nem azonos a mai Hajdúbagossal – L. B.) között feküdt, hihetőleg a sámszoni határnak délkeleti sarkában, ahol is Debrecen város Vermes-oldal nevű majorsági földjén, a Bajinkának és Fazekas-hegynek hívott dombokon friss szántás után barna színű pernyés foltok, középkori cserepek tünedeznek elő. Ugyanott szegény módon való temetkezéseket is találunk. Régi település nyomai ezek, Árpád-kori falucska szerény maradványi” (Zoltai 1925: 58–9). Érvelésében Zoltai Lajos szemmel láthatóan Csánki Dezső és Karácsonyi János véleményére támaszkodott, ők ugyanis „Begecset már annak előtte is Sámszon és Tamási szomszédságában sejtették.” Ám amíg Csánkiék csupán oklevelek adatait vehették számításba, Zoltai már bizonyos régészeti tényeket is figyelembe vett. Zoltai Lajos gondolatmenetét követve 1982-ben Módy György is Sámszon mai határán kereste az eltűnt Bigécsset, de már nem a délkeleti oldalon, hanem a délnyugatin: „Debrecen és Hajdúsámszon között” (Módy 1982: 93). Ám húsz évvel később ő is más következtetésre jutott (illetve visszatért eredeti, 1962–64-es álláspontjához): „Bigécs... Hajdúhadház határában állt”, ill. „Bigécs helyét az akkori Hatház és Sámszon vagy Sámszon és Tamási között kereshetjük” (Módy 1999: 222–3. Uő. 2000: 24).

Érdekes elképzeléssel jelentkezett 1997-ben Németh Péter, amikor a Nyírségben fekvő Bigécsset (*Bygech in Nyr exist.*) a dadai Tisza-partra helyezte: [Bigécs] „– Hajdúhadház határában (Zoltai 1925: 58–9). Módy György szerint Debrecen és Hajdúsámszon között állott (Hajdú-Bihari kéziratos térképek: 93). Mégsem itt kereshető! Tiszadob határába olvadt [az 1:10000-es térképlapon (88–424) a községtől keletre a dadai országút és a Holt-Tisza között: *Bigécs-part*]” (Németh 1997: 42). Bár a Nyírségnek, mint tájegységnek sohasem voltak egyértelmű és állandó határai, a Hortobágytól északra fekvő Tiszadada és Tiszadob valószínűleg soha nem számítottak igazi nyírségi falvaknak, annak ellenére, hogy Szabolcs megyében feküdtek, és oda tartoznak ma is. Az egyértelműen nyírséginek mondott Bigécs tehát aligha feküdt Tiszadob táján. De nem fekkent Sám-

sontól délkeletre vagy délnyugatra sem. Sámson ugyanis – bár nyírségi település – nem tartozott Szabolcs megyéhez, hiszen Debrecenhez, Pallaghoz, a szőlátmonostori Szentpálhoz és Hosszúmacshoz hasonlóan ősidők óta Bihar megye legészakibb településeinek egyike volt. Miért feküdt volna akkor tőle délkeletre vagy délnyugatra – azaz bihari területen – az oklevelekben egyértelműen szabolcsinak mondott Bigécs falu?

Az egykori település helyének megtalálásában talán segítségünkre lehet a *Bigecs* helynév jelentésének megfejtése. Legújabb szótárainkban a *bigecs*, *bigécs* főnevet nem találjuk meg, nem közli sem az ÉrtSz., sem a TESz. Az ÚMTsz. (I. 264) is csupán egyetlen nyelvi adatot közöl róla Makóról: „Hónap möggyomlájjuk eszt a bigecsöt”. A szó itteni jelentése ‘gazos föld’. Csúry Bálint szótárát (SzamSz.) részlegesen idézve az ÚMTsz. megad még két továbbképzett szóalakot: „*bigecsel*, *bigecselő*”. Ezek jelentéséről azonban az olvasó – hacsak Csúry szótárát fel nem lapozza – nem sokat sejthet.

Debrecen környékén, főként a Nyírség falvaiban a *bigecs* köznévvé – különösen a kertészkedéssel és erdőműveléssel foglalkozó emberek nyelvében – ma is általánosan ismert és használt szó. Hajdúhadházon, Monostorpályiban, Hajdúböszörményben, Józsan, Pallagon stb. csemetekertet, faiskolát, köszmétéskertet, növendékfákból álló kisebb gyümölcsöskertet jelöl. A bigecsnek nevezett csemetekertben nemcsak gyümölcsfákat, hanem erdők telepítésére vagy felújítására szolgáló facsemetéket is nevelnek. Alsójózsan a *bigecs* köznévvé már helynévvé vált. A Bigecs a Kis-erdő és a Berkenye utca közötti bekerített csemetekert, ahol eladásra szánt fákat, bokrokat oltanak, málnát, földiepret, egest és ribizlit termesztnek. A csemetekert és az erdő szélén már hétvégi házak is épültek, de a Bigecsben a téli tartózkodást a hatóság tiltja, a Bigecs tehát Józsan nem a lakott terület része.

Kálnási Árpád több szabolcsi és szatmári községből közöl *Bigecs* helynevet. Nábrádon az Árpád utca (*Főü ucca*) egy szakaszát hívják *Bigecs*nek. „Kihalóban levő név” (Kálnási 1984: 260). Tiszacsécsén Bigecs a Fő utca egyik mellékutcája. „Népi név, jelentését nem ismerik” (i. m. 390). Tiszakóródon a Petőfi utca nem hivatalos neve *Bigecs*. „Korábban megműveletlen terület volt, 1930-tól épült be.” Kóródon van *Bigecsi sikátor* is: „A Bigecs eleje. Korábban csak út volt, ma már itt is házak állnak. Neve kihalóban van” (i. m. 398). A *Bigecs* helynév jelentését – Csúry magyarázatára és az ÚMTsz. adatára utalva – a szamoszegi *Bigecs* szócikkének leírásában adja meg a szerző (Kálnási 1989: 501: „Több ágból álló, kanyargós utca a falu északnyugati részén. Népi név. Ez volt a területnek a beépítés előtti elnevezése. Jelentése: ‘tövis, bozót, gazos föld’ (SzamSz., NyK. 72: 105, ÚMTsz.)”.

Módy György (Botos Géza erdőmérnök közlésére hivatkozva) a Hajdú-Bihar megyei Léta-vértes és Monostorpályi között említ *Bigecs* helynevet: „nem messze az erdőhatártól van egy Bigecs nevű dűlő” (Módy 1965: 146). A Bihar és Békés megye határán fekvő egykori Begécs faluról vette a nevét a conditionarius-nemes Begécsi család. A település 1341-ben tűnik fel egy oklevélben *Buges* néven, majd több középkori oklevél is említi – 1351: *Beges*, 1356: *Bedeck*, *Bygess*, 1556: *Beghes* (Jakó 1940: 208; Békés megye térképe 1:150000. Budapest, 1984). Az elpusztult falu nevét ma a Begécsi-víztároló őrzi.

A *bigecs* főnevet régi értelmező szótáraink többségében megtaláljuk. Czuczor és Fogarasi a következő magyarázatot közlik: „bigecs, ...némely alföldi tájakon fiatal csemetékből, bokrokból álló **liget**et (kiemelés tőlem – L. B.), különösebben ilyen gyümölcsöst jelent” (Czuczor–Fogarasi 1862: 650). Ballagi Mór (1868: 109) a szónak két jelentését adja meg: 1: **liget** (kiemelés tőlem – L. B.), 2. gyümölcsöskert. Szinnyi szótárában (MTSz. I. 1893. 128) szintén két jelentése van a *bigecs* szónak, ezek azonban az előbbi szerzők által közölt jelentésektől meglehetősen eltérnek: 1. „őszii vetések között növő tövis” (Szatmár megyében), 2. „gyümölcsös a szőlőben” (Hajdúhadházon). Ez utóbbi magyarázatot bizonyára úgy kell értenünk, hogy „gyümölcsös a szőlőskertben”. Ez a köztes gazdálkodási mód ugyanis eléggé elterjedt Debrecen környékén.

Vidékünkön a bigecsek – akárcsak maguk a dél-nyírségi falvak vagy legalábbis jó részük – irtványföldeken, erdei tisztásokon alakultak ki. E területek szélén a földben maradt gyökerekből, az elhullott magvakból gyakran előtörték a friss hajtások, a *jövések*, amelyeket újra vágni kellett. Ezeket a cserjével benőtt területeket régen szláv szóval *gvozd*nak, magyarul *gaz*nak nevezték. A had

házi Csere-erdőben ma is van *Marci-gaz* nevű cserjés, a Gúti-erdőben *Vértes-gaz*, a Bánki-erdőben pedig *Hosszú-gaz* nevű cserjés erdőrész. Jakab László és Kálnási Árpád (1987: 323–4) Nyírvasvári külterületén említenek *Gaz* helynevet. Ez a szó olyan síkterületnek az elnevezése, amelyen kisebb homokdombok is vannak. A *Gaz* egy része szántóföld, de szőlőskerteket is telepítettek rajta. „Szlány, rossz minőségű föld. Esőzésekor a homokbuckákat felverte a gaz. Nagy részébe szőlőt ültettek, ezzel kötötték meg a homokot. Pesty adatközlője szerint a régi időkben a község **erdeje** volt” (kiemelés tőlem – L. B.). A határész talán erről az egykori *erdőről* kapta a *Gaz* nevet, nem pedig a homokbuckákat időnként felverő gyomnövényekről, melyek mindenhol megtalálhatók.

Az erdők alján, tisztások, ligetek szélén tenyésző cserjét a régi magyar nyelvben *bigének* nevezték. Czuczor és Fogarasi közlik szótárukban a *bigenövény* szót is: „*bigenövény* < *bige* + *növény*” összetett főnév. „Általában mindenféle cserjés, harasztos, bokros növény.” A *bigecs* szót ebből a *bige* főnévből származtatják. A *-cs* az ősmagyar korban önálló névszóképző volt, Szegfű Mária „nyelvjárási hangtani változathoz önállósult képzőnek” nevezi (1991: 207).

Az egykori oklevelek, feljegyzések alapján az Árpád-kori Bigecs falut Szabolcs megyében kell keresnünk, a szintén elpusztult Köpcs nevű település közelében. Miután Sámson már bihari területen volt, Bigecs feltételezésünk szerint a szabolcsi Köpcs falutól (a mostani Mikótelektől, illetve a Savóskúti-erdőtől) északnyugatra, északra terült el, ott, ahol a mai *Liget*, illetve *Ligetdülő* nevű, Hajdúhadházhoz és Hajdúsámsonhoz tartozó legelő, erdő, illetve külterületi lakott hely található. A hajdani falu központja bizonyára a Kápolna-domb (Farkas kápolnája) környékén volt, ahol honfoglalás kori aranyveretet is találtak. A *Liget* puszta- és dülönév régóta előfordul az iratokban, így említették már több mint harmadfélszáz évvel ezelőtt is: (1733-ban) „Karátson előtt mintegy három vagy négy hetekkel ide ki a *Ligeten* ... Vámos István úr fiát kicsoda szitta, verte?” Hasonlóan *Liget* néven idézi a hajdúhadházi Funduális könyv is 1839-ben, illetve az 1883-as kataszteri térkép (É. Kiss Sándor 1970: 465).

Valószínűnek tartjuk, hogy az ősi, mára már elfelejtett, nyelvjárási eredetű *Bigecs* településnevet az elmúlt századok során a – hasonló jelentésű és némileg hasonló hangzású, de közismertebb és elterjedtebb, köznyelvi – *Liget* szó váltotta fel. Így bizonyára azok a kutatók járnak helyes úton, akik az elpusztult Bigecs falu maradványait a Hajdúhadház és Tamásipuszta között fekvő *Ligeten*, *Ligetdülőben* keresik, nem pedig Hajdúsámson délkeleti vagy délnyugati határán.

SZAKIRODALOM

- Ballagi Mór 1868. A magyar nyelv teljes szótára I. Pest.
 Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862. A magyar nyelv szótára. Pest.
 Jakab László–Kálnási Árpád 1987. A Nyírbátori járás földrajzi nevei. Nyírbátor.
 Jakó Zsigmond 1940. Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest.
 Kálnási Árpád 1984. A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Debrecen.
 Kálnási Árpád 1989. A Mátészalkai járás földrajzi nevei. Debrecen.
 É. Kiss Sándor 1970. Hajdúhadház helynevei II. A Déri Múzeum Évkönyve [1968]. Debrecen.
 Módy György 1965. A téglási ásítás... A debreceni Déri Múzeum Évkönyve [1962–64]. Debrecen.
 Módy György 1982. Hajdú-Bihar megye településtörténeti vázlata a török hódoltságig. In: Gazdag István (szerk.) Hajdú-bihari kézíratos térképek II. Debrecen.
 Módy György 1999. Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a XIV. században. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve [1997–1998], Debrecen.
 Módy György 2000. Tursámson, másként Sámson. In: Gazdag István (szerk.) Hajdúsámson [Száz magyar falu könyvesháza].
 Németh Péter 1997. A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza
 Szegfű Mária 1991. In: A magyar nyelv történeti nyelvtana I. Budapest.
 Zoltai Lajos 1925. Települések... Debrecen.